

Safevî Saltanatında İlk Taht Kavgası: Süleyman Mirza Ayaklanması

Namiq Musalı*

Giriş

İnsanlık tarihi Eski Çağ'dan itibaren Doğulu Batılı pek çok hanedanın içinde taht ve taç iddiaları arasında çeşitli mücadelelere sahne olmuştur. Türk-İslam tarihinde kendisine özgü bir yer alan Safevî Devleti içindeki iktidar kavgaları ve şehzade katilleri de bu bağlamda dikkat çekmektedir. Kardeş katli olgusunu ortaya çıkaran temel sebep her ne saikle olursa olsun, iktidar erkine ortak kabul etmeme, siyasi iktidarı elinden kaybetmeme ya da onu ele geçirme, çoğu kere de iktidarı kendi oğullarına bırakabilme kaygısıdır¹. Safevî tarihi uzmanları daha çok I. Şah Tahmasb'ın (1524-1576) kardeşlerinden Sam Mirza ve Elkas Mirza'nın isyanları, II. Şah İsmail devrinde (1576-1577) çok sayıda hanedan üyelerinin idam ettirilmesi, Şah Muhammed Hudâbende döneminde (1578-1587) veliaht Hamza Mirza'ya karşı Abbas Mirza ve Tahmasb Mirza adlı kardeşlerinin başkaldırıları gibi olaylar üzerinde durmuşlardır. Fakat Safevî tarihinde ilk taht kavgası ve ilk şehzade katli olayı olarak bilinen Süleyman Mirza ayaklanmasının yeterince araştırıldığı söylenemez².

Söz konusu olayla ilgili en mühim kaynaklar Akkoyunlu Sultan Murad'ın

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu/ TÜRKİYE, namiq.musalı@gmail.com ORCID: 0000-0003-1291-8380

1 Mehmet Akman, "Kardeş Katli ve Hukuki Boyutu", *Düşten Fethe İstanbul*, Ed. C. Yılmaz, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 219.

2 Safevî tarihine dair araştırmaların pek çoğunda bu olay atlatılırken, bazı çalışmalarda da söz konusu ayaklanma ile ilgili birkaç cümleden oluşan kısa bilgiler verilmekle yetinilmiştir. Bkz.: Ghulam Sarwar, *History of Shah Ismail Safawi*, Muslim University, Aligarh, 1939, p. 71; Roger Savory, "The Consolidation of Safavid Power in Persia", *Der Islam*, Band 41 1965, p. 81; 'Abdü'l-Hüseyn Nevâî, *Şâh İsmâ'îl Safevî*, Bünyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahran, 1347, s. 39; Adel Allouche, *Osmanlı - Safevî İlişkileri*, çev. A. Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 117; Andrew J. Newman, *Safavid Iran*, I.B. Tauris & Co Ltd, London & New York, 2006, p. 159; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 108. Buna rağmen Mohammad Karim Youssef-Jamâli'nin (*The Life and Personality of Shâh Ismâ'îl I*, Thesis Submitted for the Degree of PhD, University of Edinburgh, 1981, s. 3 23-328) ve Jean-Louis Bacque-Grammont'un ("Deux lettres de Murad Akkoyunlu", *Journal Asiatique*, 273/1-2, 1985, p. 171-182) eserleri konuya ilişkin önemli olgusal malzeme içermesi açısından dikkat çekicidir.

Yavuz Sultan Selim'e yazmış olduğu mektuptan³ ve Safevî vakayinamelerinden (Bicen'in *Cihângüşâ-yı Hakan*, Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârih*, Kadı Ahmed Kummi'nin *Hulâsatü't-Tevârih*, İskender Bey Münşi'nin *Târih-i Âlemârâ-yı Abbâsî*, Muhamed Yusuf Vâlih İsfahani'nin *Huld-ı Berîn*, anonim yazarın *Târih-i Âlemârâ-yı Şah İsmail* isimli eserlerinden) ibarettirler. Ayrıca, Süleyman Mirza'nın biyografisinin aydınlatılması açısından Domenico Romano adlı Venedikli bir tüccarın seyahatnamesi, Hayatî Tebrizî'nin tarihi, Prof. A.D.H. Bivar'ın özel koleksiyonunda ve İran Millî Müzesi'nde muhafaza edilen belgeler de önem arz etmektedir⁴.

Süleyman Mirza'nın Hayatı ve Siyasetle Olan İlişkisi

Şeyh Haydar Safevî'nin kaç eşinin ve ne kadar çocuğunun olduğu konusu tarihçilikte uzun süreden beridir tartışla gelmektedir. Elbette ki tarih açısından bahse konu Safevî şeyhinin kaç çocuğunun olduğunu belirlemekten daha ziyade onun bu evlatlarının toplumsal hayattaki rollerinin ve politik olaylardaki etkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir. İşte bu yüzden bildirimizde Şeyh Haydar'ın oğulları arasında en büyük siyasi skandala damgasını vurarak kardeşi Şah İsmail'e (1501-1524) başkaldıran ve bu uğurda hayatını kaybeden Süleyman Mirza'nın biyografisini ve ayaklanmasını ele almayı tercih ettik.

Süleyman Mirza, Şeyh Haydar'ın Anahatun adlı bir cariye'den doğmuş olan oğludur⁵. Annesinin esir olarak Çerkezlerden (Kuzey Kafkasya'dan) getirildiğini⁶ göz önünde bulundurursak o, babası Şeyh Haydar'ın ilk Çerkez seferine çıktığı 1483 yılı ile katledildiği 1488 tarihi arasında dünyaya gözlerini açmış olmalıdır⁷. Şeyh Haydar, Şirvanşah ve Akkoyunlu ordularına karşı savaşta öldürüldükten sonra

3 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E 5591. Bu mektup, J.L. Bacque-Grammont agm., s. 174-175 tarafından yayımlanmıştır.

4 Söz konusu belgeler için bkz.: B.G.Martin, "Seven Safavid Documents from Azarbayjan", Documents from Islamic Chanceries, ed. S. M.Stern, Bruno Cassirer, Oxford, 1965, p. 171-206; Tağî Musevî, *Orta Asır Azerbaycan Tarihine Dair Fars Dilli Senedler (XVI-XVIII. asırlar)*, Elm Neşriyatı, Bakü 1977, s. 101,190-191; Gottfried Herrmann, "Zwei Erlasse Shah Isma'îl I.", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, Band 19, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Teheran, 1986, s. 287-312; Emâdeddîn Şeyhü'l-Hukemâi, *Fihrist-i Esnâd-ı Buka-i Şeyh Safyyeddîn-i Erdebîlî*, Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1387, s. 127 (No. 511,512,513,514,516).

5 İran Millî Müzesi, No. 25933, bkz.: Şeyhü'l-Hukemâi, *age.*, s. 127 (No. 513); Hayatî Tebrizî, *Târih*, İran Millî Ktp. , No. 15776, vr.72b.

6 Allouche, *age.*, s. 64.

7 Şeyh Haydar'ın Çerkes seferleri ve katli için bkz.: Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, TTK, Ankara 1992, s. 68-76.

Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un (1478-1490) emriyle onun diğer oğulları gibi Süleyman Mirza da tutuklanarak Şiraz civarındaki İstahr kalesine hapsedildi⁸. Sultan Yakub'un ölümü üzerine Akkoyunlu hanedanı içinde başlayan iktidar mücadelesi, 1493 yılının ilkbaharında Süleyman Mirza ve kardeşlerinin hapisten kurtuluşu için bir fırsat kapısı açtı. Fakat bu olaydan yaklaşık bir sene sonra Şeyh Haydar'ın büyük oğlu Sultan Ali, Erdebil civarında Akkoyunlu ordusuna karşı savaş sırasında öldürülünce Süleyman da diğer kardeşleri gibi Erdebil'den Reşt'e, oradan da Lahican'a kaçmak zorunda kaldı. Ortalık sakinleşince Süleyman, müstakbel Safevî hükümdarı İsmail'i Lahican'da bırakarak diğer kardeşi İbrahim ile beraber Erdebil'e döndü⁹.

1919/1513 yılında ayaklandığı sıralarda Süleyman Mirza "kendisine verilmiş emir üzerine güzel bir diyar olan dârü'l-irşâd Erdebil'de yaşıyordu"¹⁰. Venedikli bir tüccarın tanıklığına göre, Dulkadiroğlu Alaüddeve Bey üzerine yaptığı askerî seferden 1507 yılının sonlarına doğru dönmüş olan Şah İsmail kışı Hoy'da geçirmiş, 1508 senesi Nevruz kutlamaları bitinceye kadar orada kalmış, ardından payitaht Tebriz'e gelmişti. Fakat kendi başkentinde onu tatsız bir sürpriz bekliyordu:

"İsmail, Tebriz'e döndüğünde, şehrin işlerini yerine getirmeleri için görevlendirdiği iki kardeşinin, emirlerine bütünüyle riayet göstermediklerini gördü. Onları öldürmesine az kalmıştı ki, beylerinin araya girmesi ve ricacı olmalarıyla gençlerin hayatını başışladı. Ama doğum yerleri olan Erdebil'e sürgün edildiler. Oradan dışarı çıkmaları da yasaklandı. Her birine hizmetkârlık yapmaları için en azı iki yüzer süvari verdiler"¹¹.

Biz, Şah İsmail'in Dulkadir seferi öncesinde Tebriz'in idaresini havale ettiği iki kardeşinden birinin Süleyman Mirza olduğu kanaatindeyiz. Belli ki Süleyman

8 Sultan Ali Asgar Rahîmzâde, *Şerh-i Cenghâ ve Târîh-i Zîdegânî-yi Şâh İsmâ'îl-i Evvel*, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1341, s. 111; Alexander Morton, "The Early Years of Shah Ismail in the Afzal al-Tavarikh and Elsewhere", *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, Ed. by Charles Melville, I.B.Tauris & Co Ltd, London 1996, p. 43.

9 Bicen, *Cihângüşâ-yı Hâkân (Târîh-i Şâh İsmâ'îl)*, mukaddime ve peyvesthâ A.Muztarr, Merkez-i Tahkikât-ı Fârsî-yi İnan ve Pakistan, İslâmâbâd, 1986, s. 65; *Âlemârâ-yı Safevî*, be küşîş-i Yedullah Şükrî, Bünyâd-ı Ferheng-i İnan, Tahran 1350, s. 37; *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, bâ mukaddime yû tashîh ü ta'lik-i Asgar Muntazır Sâhib, Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran 1349, s. 33; Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârîh*, tashîh ve tahşîye: Abdü'l-Hüseyn Nevâî, C II, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389, s. 907; Tebrîzî, *age.*, vr. 126a; Hinz, *age.*, s. 85; Youssef-Jamâlî, *age.*, s. 79,93.

10 Bicen, *age.*, s. 470.

11 *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar (Giovanni Maria Angiolello, Venedikli bir tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin seyahatnameleri)*, çev. T.Gündüz, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 198-199.

kendisine Tebriz’le ilgili verilmiş olan görevi layıkıyla yerine getirememiş, bu yüzden Şah İsmail onu Erdebil’e sürmüştü. Şah İsmail’in tarihine dair anonim bir kaynakta Süleyman Mirza’nın bir zamanlar Tebriz yöneticisi olduğunu destekleyen bilgiler mevcuttur. Anonim müellif, isyan günlerinde Süleyman Mirza’nın lalası Ahmed Sultan Şamlu’nun Tebriz hâkimi görevini yürüttüğünü belirtse de ardından çok önemli bir açıklamada bulunmaktadır: “*Tebriz hâkimliği ashında ismen Süleyman Mirza’ya ait olsa da o, (yani Ahmed Sultan) şehzadenin lalası sıfatıyla orayı yönetiyor ve şehzadenin büyütât harcını ödüyordu. Şehzadenin kendisi ise Erdebil’de oturuyor, bazen Tebriz’e gelse de tekrar Erdebil tarafına geri dönüyordu*”¹². Yine aynı kaynağın bir başka versiyonunda konuya ilişkin şu bilgiler verilmektedir: “*Ahmed Sultan Şamlu, Süleyman Mirza tarafından Tebriz hâkimiydi. O, hem de Mirza’nun lalasıydı ve Mirza’nın serkârının ihracatını Tebriz’in gelirlerinden ödüyordu*”¹³.

Venedikli tüccarın seyahatnamesi ile anonim tarihi karşılaştırdığımız zaman Süleyman Mirza’nın Erdebil’e sürülmeden önce Tebriz hâkimi görevinde bulunduğu, sürgünden sonra ise bu görevi onun adına lalasının yürüttüğü açığa kavuşmaktadır. Süleyman Mirza’nın Tebriz hâkimliği kısa sürmüş, Şah İsmail’in Dulkadir seferi için Anadolu’ya geçtiği 1507 yılının yaz mevsiminin başlarından şahın Tebriz’e döndüğü 1508 yılının ilkbahar başlarına kadar toplam dokuz ay devam etmişti.

Safevî hanedanının ata yurdu olması ve Safeviyye şeyhlerinin türbesinin orada bulunması nedeniyle imparatorluk içinde önemli bir konuma sahip olmasına rağmen Erdebil şehri Safevî şahları döneminde hem de bir sürgün yeri idi. Örneğin, 919/1513 yılında Özbeklerle savaştan kaçmış olan eski korucubaşı Abdal Dede Bey’in Şah İsmail tarafından Erdebil’e sürülmüş olması buna bir delil olarak gösterilebilir¹⁴. Bu durum, genelde devlet karşısında önceleri belli hizmetlerde buldukları veya şaha yakın oldukları gerekçesiyle idama değil de sürgün cezasına çarptırılan suçlular için uygulanmaktaydı. Şah Tahmasb’ın, kendisine karşı başkaldırdığı için güvenini kaybetmiş olan kardeşi Sam Mirza’yı 956/1549’da Erdebil’e göndermesi örneğinde görüldüğü üzere söz konusu suçluların, ömürlerinin geri kalanını irşad mekânı olan Erdebil’in manevi havasında “itaat, ibadet ve devlet için dua etmekle geçirmeleri” umulmaktaydı¹⁵.

12 *‘Âlemârâ-yı Safevî*, s. 427.

13 *‘Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl*, s. 481.

14 *‘Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl*, s. 471-472; *‘Âlemârâ-yı Safevî*, s. 417-418.

15 Kadı Ahmed Kummî, *Hulâsatu’l-Tevârih*, C I, tashih: İhsan İşrâkî, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran

Fakat belli ki harp ve siyaset meydanında at koşturmaya alışık olan bu suçluların bazılarına derviş seccadesi çok dar geliyordu. Zira ne Abdal Dede Bey'in ne de Sam Mirza'nın yaşamı doğal ecel ile bitmeyecek, onlar Şah Tahmasb zamanında muhalif faaliyetlerde buldukları gerekçesiyle katledileceklerdi¹⁶. Nitekim daha öncesinde Erdebil'e sürülmüş olan Süleyman Mirza'ya da hayat yolunu Şeyh Safi Türbesi'nde dua ve zikir yapan bir mücavir olarak sonlandırmak nasip olmamıştı.

Belgelerden anlaşılacağı üzere, Süleyman Mirza'nın Azerbaycan'da bazı emlaki bulunmaktaydı. Şah İsmail'in 25 Safer 914 / 25 Haziran 1508 tarihinde Tebriz'de bulunan Han Ahmed Bahçesi ile ilgili verdiği fermanndan görüldüğü gibi Süleyman Mirza Erdebil'e sürüldükten sonra da sahip olduğu emlaktan gelen gelirler kendisine ulaşıyordu¹⁷. Bu bahçenin yanı sıra Tebriz'de (Nevdih mezrası) ve Germrud'da (bir kehriz ve Ferahiyye köyü) Süleyman Mirza'ya mahsus diğer emlaklar da vardı. Kendisine soyurgal hukuku ile devlet tarafından verilmiş olan bu mülkiyet, onun ölümünün ardından annesi Anahatun'a intikal etmişti¹⁸.

Sahip olduğu soyurgalların yanı sıra Süleyman, formalite bir biçimde hâkimi olduğu filen kendi lalasının yönettiği Tebriz'in gelirlerinden de belli bir meblağda pay (ihracat) alıyordu. Şöyle ki şehzadenin ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyet gösteren çeşitli atölyeleri kendi bünyesinde birleştiren büyutat müessesesinin¹⁹ ve yine şehzadenin işlerini yürüten serkârın (kâhyanın) masrafları Tebriz'den gelen

1383, s. 550.

- 16 Gündüz, *age.*, s. 106-107; Ebülfez Rahimov, "Sam Mirza'nın Katli Hakkında Yeni Malumat", *Azerbaycan İlimler Akademisi Haberleri (edebiyat, dil ve incisanat serisi)*, 1990, No. 4, s. 94-101. Süleyman Mirza'nın ayaklandığı günlerde Abdal Dede Bey'in Erdebil'de bulunduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu eski komutanın isyana katılımla ilgili herhangi bir bilgi bulunmuyorsa da, görevden aşağılayıcı bir şekilde azledilişini yıllar sonra bile unutamayarak Şah Tahmasb dönemindeki muhalif harekette aktif rol aldığına bakılırsa, onun Süleyman Mirza kalkışmasına en azından sempati duyduğu düşünülebilir.
- 17 Martin, *agm.*, s. 174-180; Musevi, *age.*, s. 53-54, 101, 190.
- 18 İran Millî Müzesi, No. 25931, 25932, 25933, 25934, 25936; Şeyhül-Hukemâi, *age.*, s. 127 (No. 511, 512, 513, 514, 516); Herrmann, *agm.*, s. 287-312. Dar anlamıyla soyurgal, Orta Çağ'ın sonlarında ve Yeni Çağ'da Türk ve İran coğrafyasında hükümdar tarafından kendi bağlılarına verilen, vergi muafiyeti bulunan, veraseten geçebilen bir toprak bağışığıydı. Bkz.: İlya Pavloviç Petruşevsky, *Oçerki po istorii feodalnux otnoşeniy v Azerbaydjane i Armenii v XVI – naçale XIX vv.*, İzdatelstvo LGU, Leningrad, 1949, s. 145-183; Mehmet Ölmez, "Dil Verileri Işığında Soyurgal ve Kökeni", *Trans-Türkic Studies (Festschrift in Honour of Marcel Erdal)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 2010, s. 167-175.
- 19 Bu müessese için bkz.: Oktay Efendiyeve, *Azerbaycan Safevî Devleti (16. Yüzyıl)*, çev. Ali Asker, Teas Press, İstanbul 2018, s. 356.

gelirlerle ödeniyordu²⁰. Böylece bu mülkiyeti ve gelirleri göz önünde bulundurulursa, onun Erdebil'deki yaşamının pek de mütevazı olmadığını söyleyebiliriz.

Ayaklanma Öncesi Durum ve İsyanın Sebepleri

Tarihî veriler Süleyman Mirza'nın Erdebil'e yerleştikten sonra Şah İsmail'e karşı kırgın olduğunu ve etrafına taraftarlar toplayarak iktidar hayalleri kurmaya başladığını göstermektedirler. Fakat fetihten fethe koşan şahın iktidarı daha sağlam ve güçlü iken başkaldırı yapmak Süleyman Mirza'nın planlarına dâhil değildi. Kendi yandaşlarına sabırlı olmayı tavsiye eden şehzade, uygun zamanı beklemeyi ve fırsat kollamayı öneriyordu²¹. Nihayet, Süleyman Mirza'nın ayaklanmasından yaklaşık bir yıl önce genç Safevî Devleti ilk ciddi yenilgisini aldı. 3 Ramazan 918 / 12 Kasım 1512 tarihinde şahın vekili Necm-i Sâni'nin önderliğindeki kalabalık bir Kızılbaş ordusu Türkistan'da, Gicdüvan kalesi civarında vuku bulan savaşta Özbek hanlarının birleşik kuvvetleri tarafından bozguna uğrattıldı. Şahın kendisi bu savaşa katılmadığı için söz konusu yenilginin ilerde Çaldıran muharebesinde olacağı gibi onun karizmatik şahsiyetini zedelediği iddia edilemez. Buna rağmen uzak askerî operasyon alanındaki başarısızlık, rejimin kimi muhalifleri tarafından Şah İsmail'in hâkimiyetinin zayıflaması olarak görülmüş olmalıydı ki bu algı da onlara açıkça iktidara karşı çıkma imkânı sunmaktaydı²².

Fakat bu aşamada Süleyman Mirza ve çevresi aceleci davranmayarak olayların akışını ciddi bir şekilde takip altına almakla yetindiler. Gicdüvan'da kazandıkları zaferin ardından Özbekler, Kızılbaşları Mâverâünnehir'den kovmakla kalmayıp Horasan'ın da büyük bir kısmını kontrol altına aldılar. Bunun üzerine 919/1513 yılının ilkbaharında Horasan seferine çıkan Şah İsmail, Özbeklere karşı başarılar elde etti ve Ceyhun Irmağı kıyılarına kadar ilerledi. Sonbaharın sonlarında Horasan'ı terk eden Safevî şahı, Acem Irakı'na doğru yola koyuldu ve 919/1513-1514 yılının kış mevsimini İsfahan'da geçirdi²³.

İşte şahın Herat yöresinden İsfahan'a doğru yola çıktığı günlerde Safevî saltanatı içinde ilk taht kavgası olarak tarihe geçecek bir olay vuku buldu. Şahın geri

20 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 481; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 427. "İhrâcât" kelimesi Safevî döneminde bir vergi terimi olup, devlet görevlilerinin ve onların maiyetinin maiyeti için harcamaların reayadan alınmasını öngörüyordu. Hatta Safevî iktidarının sonlarına doğru, 1701 yılında ihacat vergisinin özel bir şekli olan ve "İhrâcât-ı şehzâde" denilen bir vergi türü bile icat edilmişti. Bkz.: Petruşevsky, *age.*, s. 272-273,276.

21 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 479-480; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 426.

22 Bacque-Grammont, *agm.*, s. 173.

23 Sarwar, *age.*, s. 69-71.

dönüş için çıkış noktası olan Herat'ın doğusundaki Babahâkî yaylasından yaklaşık 1400 km'den fazla uzaklıkta bulunan Erdebil'de onun üvey kardeşi Süleyman Mirza başkaldırdı. Safevî tarihçisi Bicen olayın başlangıç evresini bize şu şekilde anlatmaktadır:

“Dünyanın sığınağı olan padişahın maiyeti Azerbaycan serhaddinden uzak kalmış, ilkbahar ve yaz günlerini Horasan memleketlerindeki uğraşlar nedeniyle Herat bölgesinde geçirmişti. Zafer ayetinin yazılı olduğu bayraklar Irak tarafına hareket ettiği vakit henüz o hazretin dönüş haberi Azerbaycan serhaddine ulaşmamıştı. Ulu soylu Hakan'ın biraderi olan ve kendisine verilmiş emir üzerine güzel bir diyar olan dârü'l-irşâd Erdebil'de yaşayan Seyyid Süleyman Mirza b. Sultan Haydar, muallâ maiyetin uzakta bulunması ve yasağın (askerî harekâtın) uzamış olmasından dolayı fesat ehli olan bir grup ve rezillerden oluşan bir topluluk ile ittifak ederek fırsatı ganimet olarak gördü ve Süleyman gibi şanlı hakana karşı muhalefeti izhar etti”²⁴.

İşin enteresan tarafı, söz konusu isyanın Safevîlerin ata yurdu olan Erdebil'de başlamış olması ve Safeviyye tarikatının bir kısım ardılları tarafından da destek görmesiydi. Yaklaşık altı ay boyunca şah ordusunun Horasan'da ve imparatorluğun kuzeydoğu sınırlarında zorlu operasyonlar yürüttüğü sıralarda değil de başarıyla sona ermiş olan askerî harekâtın ardından hükümdar maiyetinin Acem Irakı'na geri dönüş amacıyla Horasan'ı terk ettiği esnada böylesine bir kalkışmanın gerçekleşmiş olması da bir diğer ilginç husustur. Kaynaklara bakılırsa ayaklanma açısından bu yanlış zamanlamanın nedenini Horasan cephesinden gelen asılsız söylentilerde aramamız icap eder. İskender Münşî'nin anlattıklarına göre, “Süleyman gibi şanlı Hakan'ın (Şah İsmail'in) Horasan'a yürüdüğü yılda Seyyid Süleyman Mirza Tebriz'e gidip fitne ve fesat yapmaya başlamış ve Horasan'dan gelen yalan haberlere inanan bir grup asi onun başına toplanmıştı”²⁵. Burada kısaca işaret edilen “yalan haberlerin” tam olarak ne olduğuna ilişkin bilgilere ise biz, Şah İsmail'in tarihine adanmış olan anonim bir tarih ve Akkoyunlu Murad'ın Sultan Selim'e yazdığı mektup aracılığıyla ulaşıyoruz.

Anonim yazarın belirttiği üzere, Şah İsmail İsfahan'ı terk edip Horasan seferine çıktığı sırada iktidara geçmek için fırsat arayan Süleyman Mirza onun ordusu içine kendi casusu olan Menûçihir adlı bir köleyi (gulâm) yerleştirmişti. Horasan'ın

24 Bicen, *age.*, s. 469-470.

25 İskender Bey Münşî Türkman, *Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*, I. c., çev. Oktay Efendiyev ve Namiq Musalı, Tahsil Neşriyatı, Bakü 2009, s. 70.

fethinin ardından Hisâr-ı Şâdmân Kalesi civarındaki güllü, laleli bir vadide avlanmaya çıkan şah, bindiği Arap cinsli kısırağın kazara düşmesi sonucunda yere çarpılarak bayılmış ve üç gün boyunca ordugâhta baygın bir şekilde yattıktan sonra kendine gelmişti. Şah yere düştüğü anda yanı başında bulunan Dev Sultan lakaplı ünlü komutan Ali Bey Rumlu hemen müdahale ederek askerlerin paniğe kapılacağı ve ülkede kargaşa çıkacağı endişesiyle olayın duyulmasını engellemiş, baygın şahın gizlice kampa götürülerek sağlığının kontrol altında tutulmasını sağlamıştı. Onun almış olduğu bu tedbirin bir neticesi olarak düşüş anında şahın huzurunda bulunan birkaç emir ve görevliden başka ordu içinde hiç kimse söz konusu vakadan haberdar olmamıştı.

Dev Sultan, bu mahrem bilginin sızması için her türlü önlemini almış, olayın tanıklarını teker teker uyarılmıştı. Fakat onun hesaba katmadığı ufak bir ayrıntı vardı. Casusluk amacıyla orduya sızmış olan Menûçihir her zaman şahı uzaktan takip ediyor ve ne yaptığını, hangi durumda olduğunu izliyordu. İşte bu yüzden o, şahın atla birlikte yere düştüğü kazaya görgü tanığı olmuş ancak hadiseyi uzaktan gizlice gözlemediği için kimse bunun farkına varmamıştı. Şah İsmail baygınlık geçirdiği ilk dakikalarda kendinde olmadığı için etrafındaki bazı emirler onun öldüğünü zannetmiş, yakalarını yırtarak feryat ve figan koparmaya başlamışlardı. Gerçi bu panik havası kısa sürmüş, Dev Sultan olaya el koyarak çığlıkları durdurmuş, ardından da şahın ölmediği, baygınlık geçirdiği anlaşılmıştı. Ancak şahın düşüş anını ve emirlerin histerik halini görüp sevinen casus, olayı uzaktan seyrettiği için İsmail'in öldüğüne ve Dev Sultan'ın bu ölümü daha bir süre saklı tutmak istediğine kanaat getirmiş, bu müjdeli haberi bir an önce kendi efendisine ulaştırma gereği duyarak hiç zaman kaybetmeden Erdebil'e doğru yola koyulmuştu. Oysaki üç günlük baygınlığın ardından dördüncü gün şah kendine gelecek, her türlü söylentilerin sızmış olabileceği ihtimaline karşılık beşaret nakkarelerinin ortalığı inleyen gürültüsü eşliğinde atına binerek hiçbir şey olmamışçasına mağrur bir şekilde ordugâhı gezip dolaşacaktı. Ancak çoktan yolculuğa çıkmış olan Menûçihir, şahın "dirilişine" tamik olma fırsatını kaçırarak ve beraberinde götürdüğü yanlış haberlerle Erdebil'e ulaşacaktı²⁶.

Akkoyunlu Murad'ın Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektuba bakılırsa Horasan'dan yanlış haberlerle dönen tek kişi Menûçihir değildi. Yine şah ordusunda bulunan Çemişkezekli Şükrullah Bey, Kızılbaşların Özbeklere karşı Ceyhun Irmağı (Amû-deryâ) ötesinde vuku bulmuş olan meydan muharebesini

26 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 478-480; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 425-427.

fecî bir şekilde kaybettikleri ve Özbeklerin muzaffer bir şekilde Herat'a kadar ilerledikleri konusunda söylentilerin çıkmasında kilit bir rol üstlenmişti. Hâlbuki şahın bu seferi sırasında Kızılbaşlar ne Horasan'da ne de diğer bir yerde yenilmemişlerdi²⁷. Tam tersi, Şah İsmail Özbeklerin ihlal ettikleri Ceyhun Irmağı boyunca uzanan sınır hattına tekrar ulaşmak suretiyle kaybedilen toprakları geri almaya muvaffak olmuştu. Buna rağmen Ceyhun havzasında Kızılbaşlarla Özbek hanları (Ubeydullah Han ve Muhammed Timur Han) arasında bir meydan muharebesinin gerçekleştiği ve şahın Horasan dönüşünde kışı İsfahan'da geçirdikten sonra ilkbahar başlarında Kazvin ile Hemedan arasında bulunan Harrâkân yaylasına geldiği konusunda belgede verilmiş olan bilgiler Safevî kaynaklarınca da doğrulanmaktadır. Mektupta yanlış olan asıl husus, zikri geçen meydan muharebesinde Özbeklerin galip geldiği iddiasıdır. Oysaki Safevî kaynaklarının anlatımına göre söz konusu meydan muharebesinde Şah İsmail, Özbek hanlarını ve onlara yardım için gelmiş bulunan Deşt-i Kıpçak Kazakları'nın hükümdarı Kasım Han'ın oğlu Ebû'l-Hayr Han'ı yenmeyi başarmıştı. Fakat şu da bir gerçektir ki Türkistan hanlarının kalabalık ordusu karşısında sayıca az olan Kızılbaşlar da ciddi kayıplar vermiş ve bu yüzden Şah İsmail önceden planladığı gibi Mâverâünnehir'in fethi için yoluna devam edememişti. Nitekim genç Safevî hükümdarı, Özbek hanlarının elçi sıfatıyla gönderdikleri yaşlı Nakşibendi şeyhi Hoca Abdürrahim Buhârî'nin getirmiş olduğu Ceyhun Irmağı sınır olmak üzere barış teklifini kabul ederek geri dönmeyi tercih etmişti²⁸.

Fakat belli ki elde edilen galibiyetlere rağmen verilen ciddi kayıplar ve “ordu-yı hümâyûn”un Ceyhun kıyılarından geri dönüşü bazı olumsuz yorumlara yol açmış ve şahın bedhahlarının şayialar üretmesi için zemin hazırlamıştı. Süleyman Mirza'yı ve onun ardıklarını iktidara el koyma çabasına iten etkenlerden biri de bu yanlış haber olmuştu²⁹. Hasan Bey Rumlu'nun anlatımına göre, Şah İsmail'e karşı muhalefetini izhar eden Süleyman Mirza'nın başına toplanan kişiler, Özbeklere karşı savaşın uzamış olmasını bir fırsat olarak görüyor ve şehzadeye hitaben; “*zamanın hakanı Horasan'a gitmiş ve Azerbaycan'dan uzak kalmıştır, fırsatı ganimet bilip Tebriz'i ele geçirmemiz gerekiyor*” diyerek onu isyana sevk ediyorlardı³⁰. Hiç kuşku yok ki kendi çevresinden gelen bu tarz tavsiyeler Süleyman Mirza'nın tutumunu

27 Bacque-Grammont, agm., s. 172-175.

28 Bicen, age., s. 442-469; *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 464-478, 486-499; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 411-425, 434-452.

29 Bacque-Grammont, agm., s. 172-173.

30 Rumlu, age., s. 1075-1076.

pekiştirmiş ve onu daha kararlı bir tavır sergilemeye yöneltmişti. Bunun üzerine bir de şahın öldüğü veya Kızılbaş ordusunun yenildiği konusunda birbirinin peşi sıra gelip ulaşan “cephe haberleri” de eklenince isyanın zamanlaması ile ilgili sorular da açığa kavuşmuş oluyor. Fakat Süleyman’ın kararlı bir şekilde harekete geçmesini sağlayan en önemli haber, hiç şüphesiz ki kendi casusu olan görgü tanığı Menûçihir’in bizzat ağzından duydukları olmuştur.

Ayaklanmaya Destek Veren Sosyal Gruplar ve İsyanın Amacı

Safevî kaynakları, Süleyman Mirza ayaklanmasına katılan şahısları “şer ve fesat ehli”, “ahmak cemaat”, “fitneci güruh”, “reziller”, “sapkınlar”, “zavallı asiler” diye aşağılamaktadırlar³¹. Peki, bu kavramların arkasında yatan gerçeklik nedir ve ayaklanmaya katılan sosyal zümreler hangileridir? Kaynaklardan anlaşılacağı üzere bunlardan ilki, Erdebil civarındaki bazı konargöçer oymakların beyleriydi. Nitekim ayaklanmanın en önemli fikir babası olan ve isyan hareketinin yürütülmesine fiili olarak komuta eden Kızıl Muhammed adlı bir Türkmen beyi idi³². Safevî devrinde Kızılbaş oymaklarının tamamı Türkmen menşeli olmalarına rağmen bilhassa Akkoyunlu’dan geri kalan ve Safevî hizmetine giren boylar Türkmen adı altında toplanmaktaydılar³³. Buradan anlaşılacağı üzere, Şah İsmail’in iktidarından umduğunu bulamayan Erdebil civarındaki eski Akkoyunlu boylarının isyana destek vermesi pek muhtemeldir. Bu dönemde Erdebil yöresinde Karakoyunlu ve Akkoyunlu zamanından geriye kalan en önemli boy Cakırlülüdür³⁴. Bazı İranlı araştırmacılar, Süleyman Mirza’nın Safevî hanedanının akrabası olan Şeyhavend tifesini kendi saflarına katmak için çaba sarf ettiğine vurgu yapıyorlar³⁵. Bizce de Erdebil’de büyük nüfuza sahip olan Şeyhavendlerin desteğini almadan veya onların en azından karşı gelmesini engellemeden böylesine bir ayaklanmaya kalkışmak mümkün olmazdı.

31 Bicen, *age.*, s. 470-471; Rumlu, *age.*, s. 1076; *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl*, s. 479-482; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 426-428; Kummî, *age.*, s. 128; Muhammed Yusuf Vâlih İsfahâni, *Huld-ı Berîn*, be küşîş-i Mir Hâşim Muhaddis, Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Dr. Mahmud Afşar, Tahran 1372, s. 229-230.

32 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl*, s. 480,482; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 426.

33 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999, s. 101.

34 Bkz. John E. Woods, *The Aqqoyunlu: Clan, Confederation, Empire*, The University of Utah Press, 1999, p. 188.

35 Nüzhet Ahmedî ve Meryem Lütfi, "Tevliyet-i Buk'a-i Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî der Devre-i Hukûmet-i Safevîyân", *Târîh-i İslâm ve İran, Fasilnâme-i ‘İlmî-Pejuheşt-yi ‘Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâhü’z-Zehrá*, XIX/3 1388, s. 30-31.

Fakat anonim yazara göre, asi beylerin sayısı fazla olmayıp, toplam “birkaç haddini bilmez cahilden” ibaretiler. Onlar daha şahın Horasan seferi öncesinde “ayaklanma konusunda onunla (Süleyman Mirza ile) gizlice sohbet etmişlerdi”. Süleyman Mirza’nın tereddütleri üzerine asiler; “eğer bizimle iş birliği yaparak kendi hâkimiyetin döneminde bizi yücelteceğine dair vaatte bulunursan biz de senin ayaklanmanı en güzel bir şekilde öylesine düzenleriz ki sonunda padişahlık senin olur” diye onu yola getirmeye çalışmışlardı. Onlarla anlaşan şehzade; “hangi şehri, kasabayı ve mansıbı isterseniz, size veririm” diye bir ahit yapmış ve bunun karşılığında onların da kendisine biat etmeleri talebinde bulunmuştu. Asilerin “Safevî soylu şehzadeye biat etmesi” ile taraflar arasında gizli mutabakat sağlanmış, uygun bir zamanda harekete geçilmesi amacıyla fırsat kollamaya başlamışlardı³⁶. Aşiret beylerine bağlı kişilerin yanı sıra Erdebil bölgesinde kaderini değiştirmek isteyen bir kısım yoksul halk kitlelerinin de şehzadenin yanında yer aldığını biliyoruz. Nitekim Bicen, “halk arasındaki bahtsızların” Süleyman Mirza’ya katıldıklarını yazmıştır³⁷. Aşiret beylerine makam ve mansıplar vadeden Süleyman Mirza, kalkışma günlerinde onların bağlılarına ve kendisine katılan yoksullara para dağıtmıştı³⁸.

İşyana destek veren bir başka zümre ise her ne kadar garip görünse bile, Erdebil Tekkesi’ne bağlı olan tarikat içi muhalefettir. J.L. Bacque-Grammont bu durumu tespit etmişse de sufilere Şah İsmail’e karşı kırgınlığının sebeplerini anlamakta güçlük çektiğini belirtmiştir³⁹. Fikrimizce, sözü edilen bu gizemli “dinî muhalefetin” köklerini 851/1447 yılında Şeyh İbrahim’in vefatı üzerine Şeyh Cüneyd ve Şeyh Cafer arasında başlanan ideolojik tartışmalar sonucunda tarikatın ikiye bölünmüş olmasında aramak gerekir. Zira Ehl-i Beyt sevdasını siyasi bir doktrine dönüştüren ve tarikat üstü yeni bir öğreti geliştirerek marifet iddiasında bulunan topluluklara nüfuz eden Şeyh Cüneyd b. İbrahim Anadolu’da Alevi grupları kendine doğru çekmeye çalışırken, amcası Şeyh Cafer Erdebil’de geleneksel tasavvuf yolunu sürdürmeyi tercih etmişti⁴⁰. Şeyh Cüneyd’den sonra onun oğlu Şeyh Haydar’ın, Şeyh Cafer oğlu Seyyid Kasım’ın kızı ile evlenmiş olması da bu ideolojik ikiye bölünmüşlüğü ortadan kaldıramamış, nihayet Şah İsmail’in iktidara gelmesi ve

36 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*, s. 479-480; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 426.

37 Bicen, *age.*, s. 470.

38 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*, s. 480-481; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 426-427.

39 Bacque-Grammont, *agm.*, s. 173,176.

40 Ahmet Taşğın, “Şah İsmail ve Erkân: Alevî Toplulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci”, *Safevîler ve Şah İsmail*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 11-44; Namiq Musah, “Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 80 2016, s. 23-24.

Seyyid Kasım'ın da İstanbul'a kaçmasıyla tekkedeki çift başlılığa son verilmişti⁴¹.

Ancak tekke yönetiminin tek elde toplanmış olması, tarikatın ardılları arasında da bir bütünlüğün var olduğu anlamına gelmemelidir. Belli ki geleneksel tasavvuf anlayışına sahip olan bazı sufiler, Şah İsmail döneminde resmî Şii inancının yerleştirilmeye başlamasıyla beraber çeşitli sufi akımlarına yönelik sert baskılardan rahatsızlardı⁴². Arkasında dinî muhalefetin de desteğini hisseden Süleyman Mirza sadece Tebriz tahtının padişahı olmakla yetinmeyerek, kendisini aynı zamanda Erdebil Tekkesi'nin mürşidi olma hevesine de kapırmıştı. Anonim yazarın bu konudaki anlatımı dikkat çekicidir: “Süleyman Mirza güç-kuvvet topladığından ve büyüklük meşalesinin dumanı beynine yer edindiğinden dolayı o da kendisinin mürşid-i kâmil olarak kabul görmesini ve kendisine bu şekilde hitap edilmesini istemekteydi”. Yine aynı kaynağın belirttiğine göre Erdebil'de Süleyman'ı kendilerine mürşit edinmiş olan sufiler vardı. Hatta Menûcihr Horasan'dan gelerek Şah İsmail'in ölüm haberini aktardıktan sonra Süleyman Mirza'ya hitaben; “kendi sufilerinizle görüşünüz ki harekete geçsinler” ve “siz kendi sufilerinizi hazırlayarak aklınızda tuttuğunuz işi gerçekleştirmelisiniz” diye tavsiyelerde bulunmuştu. Fakat Şah İsmail'e sadık kalan müridler, onların bu davranışını sufiliğe aykırı (nâ-sufilik) olarak görüyorlardı⁴³.

Ayaklanmanın Gidişatı ve Neticesi

Horasan'dan dönen Menûcihr'in Erdebil Tekkesi'ne gelerek şahın “ölüm” haberini gizlice Süleyman Mirza'nın kulağına fısıldaması ile beraber dramatik olaylar aniden patlak verdi. Vaktin daraldığı düşüncesine kapılan ve hemen harekete geçmesi gerektiğine inanan şehzade sabırsızlık göstererek tekke aksakallardan ve dostlarından ibaret divanı topladı. Süleyman Mirza, Şah İsmail'in ölüm haberini vererek üzüntüsünü dile getirdikten sonra kendisinin tahtta oturmasının şart olduğunu söyledi. Aksakallar bu bilgiye şüphe ile yaklaşarak onu kabullenmeseler de “asi cahiller” büyük bir hevesle şehzadeye desteklerini ifade ettiler. Belli ki toplantıya sadece Süleyman Mirza'nın yandaşları değil, Erdebil bölgesinde sözü geçen diğer kanaat önderleri de davet edilmiş ve onlar Tebriz'e yürümeye sıcak bakmayarak durumun açığa kavuşmasını beklemeyi önermişlerdi⁴⁴.

41 Muhammed Kâzım Rahmeti, “Ca'fer b. Ali Safevî: halka-i hazf-şode ez târîh-i Safevîyân”, *Ferzend-i Herât*, be küşîş-i Ali Evcebî, Hâne-i Kitâb, Tahran 1395, s. 389-424.

42 Bkz. Said Amir Arjomand, “Safevî Dönemi İran'ında Dinî Taşknlık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722)”, çev. N.Musalı, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C VII, 2016, s. 167.

43 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 479-480,500; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 426-427,454.

44 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 480; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 427.

Lakin Süleyman Mirza ve çevresi kararlarını çoktan vermişlerdi bile. İrşad merkezi (dârü'l-irşâd) olan Erdebil'deki sufi tekkesinden çıkılacak, saltanat merkezi (dârü's-saltana) olan Tebriz'deki şah sarayı üzerine hareket edilecekti. Aslında bu kalkışma, Erdebil Tekkesi'nin Tebriz sarayına karşı ilk ayaklanması değildi. Fakat bu kez iktidarda bulunan da ayaklanan da aynı hanedanın – Safevîlerin temsilcisiydiler. Ayrıca ayaklanan kişi – Süleyman Mirza kendi kardeşi olan Şah İsmail'den hem padişahlık hem de mürşitlik makamını almak iddiasındaydı. Böylece o, sadece kendi padişahına karşı değil, mürşidine ve velinimetine de karşı başkaldırmıştı⁴⁵.

Bicen'in anlatımına göre, Süleyman Mirza *“kendisini mülk sahibi bir padişah olarak gördü, gurur ve kibir buharı onun beyninin sarayına yol buldu. Kendisi için saltanat araç gereçlerini hazırlayarak, şer ve fesat ehlinin tavsiyesi üzerine Azerbaycan tahtgâhında şahlık tahına oturmak amacıyla dârü's-saltana Tebriz'i ele geçirmek istedi”*⁴⁶. Onun emri üzerine öncelikle Şeyh Safi Vakfı'nın hazinesine el koyuldu. Söz konusu vakfa ait ne kadar altın ve gümüş eşya var ise bunları kırarak kendi adına para bastırıldı ve bu paraları kendisine katılan halka dağıttı⁴⁷.

Akkoyunlu Murad'ın mektubunda Süleyman Mirza'nın “bir mikdâr âdemle” Tebriz üzerine geldiği ifade edildiği için J.L. Bacque-Grammont da Süleyman Mirza'nın “küçük bir birliğin başında Tebriz'e doğru yola çıktığından” söz ediyor⁴⁸. Fakat Safevî kaynakları asi şehzadenin kalabalık bir kuvvetin başına geçtiğini belirtmişlerdir. Onun ordusunda “çok sayıda yaya ve atlı” bulunmaktaydı⁴⁹. Anonim bir Safevî müellifi ise, belki de asilerin sayısını abartarak, Erdebil'de şehzadenin başına 18 bin isyancının toplandığını ifade etmiştir. Üç günlük hazırlıkların ardından Süleyman Mirza kendi ordusuyla beraber hızlı bir şekilde

45 İsfahâni, *age.*, s. 229.

46 Bicen, *age.*, s. 470.

47 Daha Şeyh İbrahim Şeyhşah zamanından (1429-1447) itibaren Erdebil Tekkesi mutfağında altın ve gümüş tabakların olduğu bilinmektedir. Bkz.: Musalı, *agm.*, s. 17. Şehzadenin vakıf hazinesine el koymuş olması, bazı araştırmacılar (Ahmedi ve Lütfi, *agm.*, s. 30-31) tarafından onun bu sıralarda Şeyh Safi Türbesi vakıflarının mütevellisi görevinde bulunmasıyla izah edilmiştir. Fakat Hayati Tabrizi'nin eserinde yer alan Safeviyye Türbesi mütevellileri listesinde (bkz.: Kioumars Ghereghlou, “Chronicling a Dynasty on the Make: New Light on the Early Safavids in Hayati Tabrizi's Tarikh”, *Journal of American Oriental Society*, 137/4, 2017, p. 812) Süleyman Mirza'nın adının olmaması, bu iddiayı çürütmektedir. Ayrıca, Süleyman Mirza'nın Erdebil'de bulunduğu yıllarda, en azından 916 yılının Şevval / 1511 yılının Ocak ayına kadar Erdebil'deki türbenin mütevellisininin Kethüda Siraceddin'in oğlu Hoca Refieddin Muhammed olduğu arşiv belgeleriyile kanıtlanmaktadır. Bkz.: Şeyhü'l-Hukemâi, *age.*, s. 72-73.

48 Bacque-Grammont, *agm.*, s. 173-175.

49 Bicen, *age.*, s. 470. Ayrıca bkz. Rumlu, *age.*, s. 1075; Kummî, *age.*, s. 128; İsfahâni, *age.*, s. 229

Tebriz'e doğru harekete geçti⁵⁰. Süleyman Mirza'nın Tebriz üzerine geldiği belli olunca payitahtın yöneticileri, garnizonu ve ahalisi hep beraber savunma hazırlıklarına başladılar:

“Bu haber Tebriz hâkimine ve kahraman Tebrizlilere ulaşınca hepsi ihlas ve sufilik yüzünden kendi hâkimleriyle ittifak ederek o haddini bilmez cahili defetmek için tek yürek oldular. Soğuk günler başladığı için Azerbaycan'ın havası çok soğumuştur. Su ve buz ile sokakları kapatmaya karar verdiler ki, buzun şiddeti yüzünden kimse sokaklardan geçip gidemesin ve ordu ile reaya evlerin çatılarına (damlarına) ok, tüfek ve taş götürsünler ki imaretlerin üzerinden muhaliflere engel olsunlar. Onların bu planı işe yaradı. Onların hepsi ittifak ederek şehrin hiyaban ve sokaklarına su döktüler. Bir gece içinde yolların zemini öylesine buz tuttu ki, bundan daha fazlası düşünülemezdi. Tebrizliler çatıların sırtında ve bahçeli sokakların duvarları arkasında silahlarıyla beraber durarak muhaliflerin gelişini beklemeye başladılar”⁵¹.

Ayaklanmanın İsfahan'da kışlamak amacıyla şahın Horasan'dan yola koyulduğu günlerden itibaren 919 senesinin kış mevsiminde (1513 yılının Aralık ayı ile 1 Muharrem 920 / 26 Şubat 1514 tarihleri arasında) vuku bulduğu bilinmektedir⁵². Biz, Bicen'in eserindeki “soğuk günlerin başladığına” yönelik bilgiden yola çıkarak söz konusu kalkışmanın sonbaharın sonlarında veya en geç kış mevsiminin başlarında, yani 1513 yılının Aralık ayında meydana geldiğini tahmin ediyoruz.

Her ne kadar J.L. Bacque-Grammont, “bahse konu dönemde Tebriz hâkiminin kim olduğunu bilmiyoruz” diye bir açıklamada bulunuyorsa da⁵³, yukarıda işaret ettiğimiz üzere isyan sırasında payitahtın yöneticisinin Ahmed Sultan Şamlu olduğu anonim müellifin anlatımından malumdur. Belli ki şehrin savunma hazırlıkları da onun komutası altında yapılmıştı. Fakat Ahmed Sultan şehir içinde önlemini alarak savunma hazırlıklarını tamamladıktan sonra Süleyman Mirza'nın lalası olduğu ve onunla iyi ilişkiler içinde bulunduğu için şehzade ile son bir kez konuşmak ve nasihat etmek suretiyle onu bu hayalinden vaz geçirmek istedi. Anonim yazarın ifade ettiği üzere; *‘Ahmed Sultan, şehzadenin isyanından haberdar olunca Tebriz halkını yanına aldı. Şöyle ki her bir Kızılbaş'ın Tebriz'de babası, bazılarının kardeşi ve*

50 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'ül*, s. 480; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 426-427.

51 Bicen, *age.*, s. 470-471. Bir diğer Fransız tarihçi, hiçbir kaynağa dayanmadan, söz konusu kalkışmanın Kasım 1513 tarihinde gerçekleştiğini öne sürmektedir. Bkz.: Aurélie Chabrier, *La monarchie safavide et la modernité européenne (XVIe-XVIIe siècles)*, Thèse en vue de l'obtention du doctorat de l'Université de Toulouse, 2013, p. 467.

52 Bacque-Grammont, *agm.*, s. 172.

53 Bacque-Grammont, *agm.*, s. 177.

bazılarının amcası oğlu vardı. Kısacası, Şahseven⁵⁴ ordusunu toplandı ve şehzadeyi karşılamak üzere yola çıktı. Onlar Tebriz'den bir konak mesafe kadar aralandılar". Süleyman Mirza uzaktan toz koptuğunu ve Tebriz ordusunun geldiğini görünce lalasının kendisini desteklemek amacıyla geldiğini zannetti ve onu karşılamak için Menûçihri gönderdi. Atını koşturarak Ahmed Sultan'ın önüne gelen Menûçihri selamın ardından Ahmed Sultan'a övgüler yağdırdı: "Aferin size! Padişahı karşılamak için gelmekte iyi ettiniz". Ahmed Sultan'ın; "Şah derken kimi kastediyorsun?" sorusuna Menûçihri "Süleyman Mirza'yı" diye yanıt verince lala son derece sinirlenerek safını açıkça belli etti: "*Yürü git be! Senin kafanı kesip Şah Süleyman'ın boynu üzerine koyarım, Şah Süleyman'ın da kafasını kesip senin boynun üzerine koyarım. Şahımızın başı her zaman sağ olsun! Ben, Şah İsmail Bahadır Han'dan gayri bir şah tanımıyorum*". Menûçihri, Şah İsmail'in öldüğü haberini verse de Ahmed Sultan "kes sesini, ey nankör!" diye serzenişte bulunarak bu bilgiye güvenmediğini ve eğer gerçekten böylesine bir olay vuku bulduysa, söz konusu haberin öncelikle payitaht olan Tebriz'e ulaşması gerektiğini söyledi. Ahmed Sultan, Menûçihri kılıçla vurmak istediğinde o kaçarak Süleyman Mirza'ya ulaştı ve olup biteni arz etti.

Süleyman Mirza; "Bu, benim hurûcumun başlangıcıdır. Eğer bu topluluğun gözünü korkutmazsam, o zaman kim benden korkar ki?" diyerek kararlı olduğunu göstermek istedi. Bu amaçla o, şahsen atını çaparak lalasıyla konuşmaya gitti. İki ordu arasındaki tarafsız bölgede gerçekleşen görüşme sırasında ilk önce şehzade kendi lalasını saf değiştirmeye davet etti. Fakat Ahmed Sultan onun sözünü dinlemeyerek şehzadeye öğüt vermeye ve ayaklanma düşüncesini bir tarafa bırakması için onu ikna etmeye çalıştı. Bunu gören Süleyman Mirza ani ve beklenmedik bir şekilde kılıcını çekerek kendi lalasının kafasını yardı. Ahmed Sultan'la beraber şehzadenin önünü kesmeye gelen birlikler kendi komutanlarının öldüğünü görünce kaçarak Tebriz'e doğru geri çekildiler⁵⁵.

Böylece Süleyman Mirza, yol üstünde karşısına çıkan şaha sadık bir orduyu

54 Sonraları bir aşiret topluluğunu ifade edecek olan Şahseven tabiri, ilk Safevî şahları zamanında hanedana karşı sadakat ve bağlılık gösterenler için kullanılmaktaydı. Bkz.: R.L. Tapper. "Şahseven", *TDVİA*, C XXXVIII, Yıl: 2010, s. 295-297.

55 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 481; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 427-428. Anonim yazar, isyan sırasında artık Şah İsmail'in ilk oğlu Tahmasb'ın doğmuş olduğunu ve şahın ölmesi ihtimaline karşın bir veliahdı bulunmasının, kalkışmaya direnenler için ek bir motivasyon sağladığını zikreder. Tahmasb'ın doğumuyla ilgili iki görüş vardır: bazı kaynaklarda onun 26 Zilhicce 918 / 3 Mart 1513'te, diğer kaynaklarda ise 26 Zilhicce 919 / 22 Şubat 1514'te dünyaya gözlerini açtığı kayıtlıdır. Bkz.: Efendiyeve, *age.*, s. 163.

yenilgiye uğratmasının ardından Tebriz'e girdi⁵⁶. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Tebriz hâkimi Ahmed Sultan şehir dışına çıkmadan önce gereken hazırlıkları yaptırmıştı. Tebriz'in isyancılara karşı direnmesi içinde başkent yönetimiyle şehir halkının arasında bir mutabakat sağlanmıştı⁵⁷. Ahmed Sultan öldürülünce, Akkoyunlu Murad'ın Tebriz'den gelmiş olan Seyyid Hâşim'e dayanarak mektubunda belirtildiği üzere, Helvacıoğlu lakaplı Kızılbaş beyi ile Tebriz eşrafından Tamgacı Ahi Ali oğlu Hoca Pir Ali adlı bir zat şehrin savunmasına komuta etmeyi üstlenmişlerdi⁵⁸. J.L. Bacque-Grammont, belgede ismi geçen Helvacıoğlu'nu tanımlayamadığını belirtir. Kanaatimizce buradaki Helvacıoğlu, Hoca Sadeddin Efendi'nin bahsettiği Helvacıoğlu Hüseyin Bey olmalıdır. Zira biz bu şahsın Çaldıran Savaşı'nı takip eden olaylar anlatılırken Tebriz hâkimi (darugası) olduğunu görüyoruz⁵⁹. Ahmed Sultan ayaklanma sırasında öldürülünce boşalmış olan bu göreve o, muhtemelen isyanının bastırılması işine komuta ettiğinden dolayı Şah İsmail tarafından tayin edilmişti⁶⁰. Yine Murad'ın mektubundan yola çıkarak Tebriz'deki ordu birliklerinin yanı sıra Ahilerin de şehri asilere karşı koruduklarını tahmin edebiliriz. Zira isyanı bastıran şehirlilerin önderi Hoca Pir Ali bir Ahinin oğluydu. Ayrıca onun kendisi de Pir unvanını taşıdığı ve halk katında sözü dinlenen birisi olduğu için Ahi teşkilatı içinde üst düzey bir makamda bulunduğunu düşünmemizde bir sakınca yoktur⁶¹.

56 İmamkulu Kacar, *Târîh-i Vakâyi-yi Şâh-ı Safevî-nejâd es-Sultân Şâh İsmâ'îl Bahâdûr Hân*, İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp. , No. 6314, vr.26a.

57 Bkz. Bacque-Grammont, agm., s. 174; Bicen, *age.*, s. 470-471; Rumlu, *age.*, s. 1076; Kummî, *age.*, s. 128; İsfahânî, *age.*, s. 229; *Âlemârâ-yi Şâh İsmâ'îl*, s. 481; *Âlemârâ-yi Safevî*, s. 427-428.

58 “Tebriz'den dahi Seyyid Hâşim adlu bildüğümüz âdemdür, şöyle haber getürdi ki Kızılbaş leşkeri Horasan'da sinicek tahkik olub Şah İsmail kardaşı Şah Süleyman karındaşına asi olub bir mikdâr âdemle Tebriz üstüne varur. Tebriz ehli Helvacıoğlu ile Tamgacı Ahi Ali oğlu Hoca Pir Ali mukabele olub kendüni alub kat ederler ve mezkûr Seyyid Hâşim bile imiş”. Bkz.: Bacque-Grammont, agm., s. 174-175.

59 Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, yahınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C IV, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 219.

60 Helvacıoğulları nesli XVI. yüzyılda Safevî Devleti hizmetinde rol almıştı. F. Sümer (*age.*, s. 21) bunların Tekke ilinden olduğunu savunurken, R. Yıldırım (*Aleviliğin Doğuşu: Kızılbaş Süfiliğinin Toplumsal ve SİYASİ Temelleri, 1300-1501*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 278) Bayburtlu, James J. Reid (*Tribalism and Society in Islamic Iran, 1500-1629*, Undena Publications, California 1983, p. 168) ise Ustaclu olduklarını belirtmektedir.

61 Pir unvanı sufi tarikatlarında olduğu gibi ahilik müessesesinde, fütüvvet ve esnaf teşkilatlarında da kullanılırdı. Bkz.: Safi Arpaguş, “Pir”, *Ahilik Ansiklopedisi*, 2. Baskı, C II, Ankara 2016, s. 217-218.

İskender Münşî'ye göre şehir savunmacıları arasında sufiler de vardı⁶². Gerçi özellikle Şah İsmail döneminde Kızılbaş savaşçılar da genel olarak sufiler diye tanımlanıyordu lakin burada söz konusu olan zümrenin şehirde meskûn bir topluluk olduğunu göz önünde bulundurursak ve şehirdeki sufilerin tamamının savaşçılar olamayacaklarını düşünürsek o zaman Tebriz ehli olan Safevî tarikatı bağlılarının da en azından bir kısmının şaha sadakat gösterdiklerini söyleyebiliriz. Nitekim anonim yazar da bunları Kızılbaşlardan ayırarak “Tebrizli sufiler” diye tanımlıyor⁶³.

Hatâi mahlasıyla Türkçe şiirler yazan Şah İsmail bir kasidesinde iktidara yükselişi esnasında kendisine destek vermiş olan grupları “ahiler, gaziler, abdallar” şeklinde sıralamıştır⁶⁴. Belli ki ahilerden, gazilerden (Kızılbaş savaşçılardan) ve abdallardan (sufilerden) oluşan bu üç grup, Şah İsmail'in sadece iktidara yükselişinde değil, onun iktidarda kalabilmesinde de aktif görevler üstlenmişlerdir. Bu grupların yanı sıra kaynaklarda “ecâmire”, “evbâş”, “yetîmân” diye anılan sıradan halkla beraber şehir pehlivanları da isyanın bastırılmasında rol almışlardır⁶⁵.

Tebriz dışında vuku bulmuş olan ilk karşılaşmanın ayrıntıları anonim yazarın eserinde yer aldığı halde şehir içinde gerçekleşen çarpışmalar Bicen ve Hasan Bey Rumlu tarafından daha tafsilatlı bir şekilde anlatılmışlardır. Onların anlatımına göre, Süleyman Mirza Tebriz'e şehrin doğusunda bulunup oranın en eski mahallelerinden olan, Kurt meydanı ve Gök Mescid gibi ünlü anıtları içinde barındıran Hıyaban semtinden⁶⁶ girmeye çalıştı. Fakat Kızılbaş askerleri Tebrizli direnişçilerle birlikte sokaklara su bırakarak yolların buz tutmasını sağlamış, sokaklarda barikatlar kurmuş, çatılara okçular ve tüfekçiler yerleştirmiş, Hıyaban mahallesinin duvarlarından atış yapmak için delikler açmışlardı. Bicen'in yazdığına göre; “*Seyyid Süleyman Mirza şehir hıyabanına ulaştığında bu manadan habersizdi. Tebrizliler bir anda o cemaatin üzerine ok, tüfek ve taş yağdırdılar ve pek çoklarını ok ve tüfek darbeleriyle öldürdüler. Seyyid Süleyman her ne kadar ilerlemek istediysede başaramadı*”⁶⁷.

Sokakların buz tutması da asi süvarilerin ilerlemesini bir hayli engelledi. Şehir sokakları arasına sıkışıp kalan, kayarak yere düşen, her taraftan saldırılara maruz

62 Türkman, *age.*, s. 70.

63 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 482; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 428.

64 Bkz.: Süleyman Aliyarov. “Azerbaycan'da Bid'atçilik Harekâtına Dair Edebi Menbaların Öğrenilmesi Tecrübesinden”, *Azerbaycan Filologiyası Meseleleri*, C I. (1983), s. 179-204.

65 İsfahânî, *age.*, s. 230.

66 Bu mahalle için bkz.: Seyidağa Onullahi, *XIII-XVII. Asırlarda Tebriz Şehri*, Elm, Bakü 1982, s. 77.

67 Bicen, *age.*, s. 471.

kalan asiler büyük bir katliama uğradılar. Hıyaban tarafından şehre girmenin imkânsızlığını anlayan Süleyman, ilk denemede uğradığı başarısızlık ve verdiği kayıplardan dolayı safları seyrelmiş olan ordusuyla beraber kaynaklarda ifade edildiği gibi “az sayıda ordu ve bol bol kederle” şehrin doğu girişini terk ederek Acıçay (Âb-ı Şûr) tarafına kaçtı. Onun amacı bu kez şehrin batısında, Acıçay kenarında bulunan Şenb-i Gazan Mahallesi’nden⁶⁸ Tebriz’e giriş yapmaktı. Fakat şehzadenin birliği orada pusuya düşürüldü. “*Seyyid Süleyman Mirza bu hali görünce savaş saflarını düzenleyerek harp meydanına atıldı. Tebriz yetimleri keskin kılıcın ve kan akıttıcı okun darbesiyle onlara mahşer gününü andıracak bir gün yaşattılar*”. Tebriz halkı ardı ardına hamleler ederek sonunda şehzadeyi attan düşürmeyi başardı. Fakat Süleyman Mirza bu haliyle bile ok atmaya devam ederek 16 kişiyi yaraladı. Bu yüzden şehir savunmacıları arasında kısa bir panik yaşanırken sonunda şahın korucular birliğinde görev yapan Mentеше Sultan lakaplı Mustafa Bey Ustaclu öne atılarak Süleyman Mirza’yı kılıç darbesiyle öldürdü⁶⁹.

Fakat anonim müellif, şehzadeyi katleden gruba daha gençliğinin başlangıcında olan Mentеше Sultan’ın komuta ettiğini yazmışsa da şehzadenin sufler tarafından taşlanarak öldürüldüğünü iddia etmiştir⁷⁰. Herhalde “muazzam korucular” zümresinden olan Mustafa Bey Ustaclu (Menteşe Sultan), şahın hassa muhafız alayı komutanının kardeşi olduğu sebebiyle özel bir konuma ve itibara sahipti. O, Tebriz’in savunulmasına ve isyanın bastırılmasına Helvacıoğlu Hüseyin Bey ve Hoca Pir Ali ile beraber komuta etmiş, Süleyman Mirza’nın öldürülmesini bizzat yönetmiş veya belki de onu şahsen kendisi öldürmüştü. Bicen, Mustafa Bey Ustaclu’nun bu hizmeti mukabilinde “sonraları saadetli shaftan ödül olarak

68 Bkz.: Onullahi, *age.*, s. 75.

69 Bicen, *age.*, s. 471; Rumlu, *age.*, s. 1076; Kummî, *age.*, s. 128; İsfahâni, *age.*, s. 230; Kacar, *age.*, vr.26a. Bicen yanlış olarak Mustafa Bey’in (Menteşe Sultan’ın) 1509-1523 arası emirü’l-ümera görevini yapmış olan Çayan Sultan lakaplı Muhammed Bey Ustaclu’nun kardeşi olduğunu iddia etmiştir. Onun bu iddiası bazı araştırmacılar tarafından da tekrar edilmiştir (Sarwar, *age.*, s. 71). Oysaki Çayan Sultan’ın kardeşi olan Mustafa Bey’in lakabı Köpek Sultan idi. Mentеше Sultan lakaplı Mustafa Bey ise Ustacluların Şeyhlü obasından olup Çaldıran savaşında öldürülen korucubaşı (şahın hassa alayının komutanı) Sarı Pire Ustaclu’nun kardeşiydi. Bkz.: Sümer, *age.*, s. 45-46; Reid, *age.*, 173,178-179.

70 “Korucubaşı Sarı Pire’nin kardeşi Mentеш Sultan’a dünya padişahı bir iş buyurmuştu ve bu yüzden o, henüz Azerbaycan ve Tebriz’deydi. Ama korucubaşının kardeşi olduğu için halk ve Tebriz sufleri onun başına toplandılar ve hep birlikte saldırıya geçtiler. Tebrizli sufler taşlamak suretiyle o Safevî soylu şehzadeyi ve onun ordusundan pek çoklarını katlettiler”. *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 428; ayrıca bkz.: *Âlemârâ-yı Şâhi İsmâ’îl*, s. 481-482.

Menteşe Sultan lakabı ve Tebriz hâkimliğini aldığını⁷¹ belirtmişse de bu, isyanın hemen ardından onun Tebriz'e hâkim olarak atanması anlamına gelmemelidir. Zira ayaklanmanın bastırılmasının akabinde bu göreve Helvacıoğlu Hüseyin Bey'in getirildiğini daha önce ifade ettik. Mentеше Sultan'a gelince, onun Şah Tahmasb zamanında Tebriz merkez olmak üzere Azerbaycan'ın beylerbeyi görevinde bulunduğunu biliyoruz⁷².

Böylece, kaynakların diliyle ifade edecek olursak, Süleyman Mirza'nın öldürülmesiyle beraber, *"başkaldırmış olan fitne, güzel huylu padişahın zevalsiz ikbalı sayesinde Azerbaycan vilayetinden sökülüp atıldı"*⁷³. Şehzadenin cesedini gömülmesi için Erdebil'e gönderdiler. İsyanın liderlerinden olan Kızıl Muhammed de katledildi. Menûcihr ise tutuklandı. Bunun ardından Tebriz'deki Kızılbaş yönetimi ve "Azerbaycan kethüdalari" olaylar hakkında yazılı rapor (arîza) hazırlayarak şaha gönderdiler⁷⁴. İsfahan'a geldikten sonra söz konusu raporu alan şah, *"fesadın defedilişi sırasında kahramanlık göstermiş olan bazı kişiler için Tebriz'e değerli halatlar, bahşiş ve ödülleri gönderdi"*⁷⁵. Fakat ilginçtir ki Şah İsmail bir taraftan isyanı bastıran kişileri genel olarak ödüllendirse de diğer yandan Mentеше Sultan başta olmak üzere bizzat Süleyman Mirza'yı öldüren şahıslar onun emriyle tutuklandılar ve bir müddet soruşturma geçirmek zorunda kaldılar. Şah İsmail çocuk yaşlarından itibaren kardeşi Süleyman'ı sevmiş, hatta vermiş olduğu resmî bir fermanla bile ona duyduğu kardeşlik sevgisini ifade etmekten geri durmamıştı⁷⁶. Ancak bizce Şah İsmail'in kâtilleri tutuklama kararı kardeşlik sevgisinden değil, isyanın arkasında devlet içindeki daha büyük güçlerin durması ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. Şah İsmail, Kızıl Muhammed Türkmen gibi beylerin bu meselenin görünen tarafı olduğunu düşünüyor, kardeşinin ayaklanmasına perde arkasında kalıp da gizlice destek veren daha büyük devlet adamlarının olduğundan ve isyan başarısızlığa uğrayınca Süleyman Mirza ile Kızıl Muhammed'in de konuşmasınlar diye bu gizli güçler tarafından ortadan kaldırıldığından şüphe ediyordu. Özellikle de Süleyman Mirza'nın esir edilip de kendi huzuruna çıkarılması, sorguya çekilmesi

71 Bicen, *age.*, s. 471. Belli olduğu üzere, Safevi Devleti'nde emirlik rütbesi olarak aşağıdan yukarıya doğru bey, sultan ve han unvanları vardı. Çoğu zaman sultan unvanı verilen kişiler özel bir lakapla da ödüllendirilirdi.

72 *Kızılbaşlar Tarihi (Târîh-i Kızılbaşân)*, çev. Mesiağa Mehemmedî, Vivo-Book, Bakü 2015, s. 29.

73 Bicen, *age.*, s. 471.

74 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 482,500; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 454.

75 Bicen, *age.*, s. 471; İsfahânî, *age.*, s. 230. Raporun şaha Horasan'da iken ulaştırıldığına dair anonim müellifin verdiği bilgiler gerçeği yansıtmıyor.

76 Musevî, *age.*, s. 101.

gerektiğine inanan İsmail, onu öldürenlerin samimiyyetinden ve sadakatinden kuşku duyuyordu. Fakat Menteşe Sultan'ın bu girişimle bir alakasının olmadığı kısa bir süre içinde ortaya çıktığından o, Çaldıran Savaşı öncesinde hapisten salıverilerek şahın korucu birliğindeki görevine geri döndü, Çaldıran Savaşı'nda kahramanlık bile gösterdi⁷⁷.

Sonuç

Süleyman Mirza ayaklanması, yanlış söylentilerin tetiklediği kaotik bir kalkışmaydı. Adı geçen şehzadenin Erdebil'e sürüldüğünden beri kendisinin ve yakın çevresinin başkaldırı yapma gibi bir düşüncesinin var olduğuna rağmen isyanın iyi planlandığı ve zamanlamasının doğru yapıldığı söylenemez. Her iki taraftan çeşitli sosyal grupların katıldığı bu kargaşa, asla bir halk hareketlenmesi veya sınıf çatışması olmayıp, öncelikle kendi iktidar hırslarını tatmin etmeye çalışan küçük bir feodal grubun amaçlarına hizmet eden bir başkaldırıydı. Ayrıca ayaklanmanın dış bağlantılarının olduğunu tespit edecek bilgilere de rastlayamadık. İsyanın bastırılması ve kalkışma liderlerinin katli, Şah İsmail'i Sultan Selim'e karşı savaşa giderken arkasında iç güvenliği tehdit edecek potansiyel bir asi grup bırakmak tehlikesinden kurtarmıştır.

77 *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s. 500,520; *Âlemârâ-yı Safevî*, s. 454,483; Rumlu, *age.*, s. 1087.

Kaynaklar

İran Millî Müzesi, No. 25931, 25932, 25933, 25934, 25936.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E 5591.

Ahmedî, Nüzhet ve Lütfî, Meryem, “Tevliyet-i Buk’a-i Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî der Devre-i Hukûmet-i Safeviyân”, *Târîh-i İslâm ve İran, Fasıl-nâme-i ‘İlmî-Pejuheşî-yi ‘Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâhü’z-Zehrâ*, XIX/3 1388, s. 27-48.

Akman, Mehmet, “Kardeş Katli ve Hukuki Boyutu”, *Düşten Fethi İstanbul*, Ed. C.Yılmaz, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 219-231.

‘*Âlemârâ-yı Safevî*, be kûşîş-i Yedullah Şükrî, Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1350.

‘*Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl*, bâ mukaddime yû tashih ü ta‘lik-i Asgar Muntazır Sâhib, Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran 1349.

Aliyarov, Süleyman, “Azerbaycan’da Bid’atçilik Harekatına Dair Edebî Menbaların Öğrenilmesi Tecrübesinden”, *Azerbaycan Filologiyası Meseleleri*, C I. 1983, s. 179-204.

Allouche, Adel, *Osmanlı – Safevî İlişkileri (kökenleri ve gelişimi)*, çev. A. Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001.

Arjomand, Said Amir, “Safevî Dönemi İran’ında Dinî Taşkınlık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722)”, çev. Namiq Musah, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 7 2016, s. 160-195.

Arpaguş, Safi, “Pir”, *Ahilik Ansiklopedisi*, 2. Baskı, C II, Ankara 2016, s. 217-218.

Bacque-Grammont, Jean-Louis, “Deux lettres de Murad Akkoyunlu (Études turco-safavides, VII)”, *Journal Asiatique*, 273/1-2 1985, p. 163-182.

Bicen, *Cihângüşâ-yı Hâkân (Târîh-i Şâh İsmâ‘îl)*, mukaddime ve peyvesthâ: A.Muztarr; Merkez-i Tahkikât-i Fârsî-yi İran ve Pakistan, İslâmâbâd 1986.

Chabrier, Aurélie, *La monarchie safavide et la modernité européenne (XVIe-XVIIe siècles)*, Thèse en vue de l’obtention du doctorat de l’Université de Toulouse, 2013.

Efendiyev, Oktay, *Azerbaycan Safevî Devleti (16. Yüzyıl)*, çev. Ali Asker, Teas Press, İstanbul 2018.

Ghereghlou, Kioumars, “Chronicling a Dynasty on the Make: New Light on the Early Safavids in Hayati Tabrizi’s Tarikh”, *Journal of American Oriental Society*, 137/4 (2017), p. 805-832.

Gündüz, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

Herrmann, Gottfried, “Zwei Erlasse Shah Isma’ils I.”, *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, Band 19, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Teheran 1986, s. 287-312.

Hinz, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK, Ankara 1992.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü’t-Tevârih*, yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C IV Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâlih, *Huld-ı Berîn*, be kûşîş-i Mîr Hâşim Muhaddis, Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Dr. Mahmud Afşar, Tahran 1372.

Kacar, İmamkulu, *Târîh-i Vakâyi-yi Şâh-ı Safevî-nejâd es-Sultân Şâh İsmâ’îl Bahâdur Hân*, İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., No. 6314.

Kızılbaşlar Tarihi, çev. Mesiğa Mehemedî, Vivo-Book, Bakü 2015.

Kummî, Kadı Ahmed, *Hulâsatu’t-Tevârih*, C I, tashih: İhsan İşrâkî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran 1383.

Martin, B.G. “Seven Safavid Documents from Azarbayjan”, *Documents from Islamic Chanceries*, ed. S.M.Stern, Bruno Cassirer, Oxford, 1965, p. 171-206.

Morton, Alexander, “The Early Years of Shah Ismail in the Afzal al-Tavarikh and Elsewhere”, *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, Ed. by Charles Melville, I.B.Tauris & Co Ltd, London, 1996, p. 27-51.

Musalı, Namiq, “Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 80 2016, s. 9-30.

Musevî, Tağı, *Orta Asır Azerbaycan Tarihine Dair Fars Dilli Senedler (XVI-XVIII. Asırlar)*, Elm Neşriyatı, Bakü 1977.

Nevâî, ‘Abdü’l-Hüseyn, *Şâh İsmâ’îl Safevî (esnâd ü mükâtibât-ı târîhî hemrâh bâ yâddâştâ-yı tafsilî)*, Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1347.

Newman, Andrew J. *Safavid Iran*, I.B.Tauris & Co Ltd, London & New York 2006.

Onullahî, Seyidağa, *XIII-XVII. Asırlarda Tebriz Şehri*, Elm Neşriyatı, Bakü 1982.

Ölmez, Mehmet, “Dil Verileri Işığında Soyurgal ve Kökeni”, *Trans-Türkic Studies (Festschrift in Honour of Marcel Erdal)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 2010, s. 167-175.

Petruşevsky, İlya Pavloviç, *Oçerki po istorii feodalnux otnoşeniy v Azerbaydjane i Armenii v XVI – načale XIX vv.*, İzdatelstvo LGU, Leningrad 1949.

Rahimov, Ebülfez, “Sam Mirza’nın Katli Hakkında Yeni Malumat”, *Azerbaycan İlimler Akademisi Haberleri (edebiyat, dil ve incesanat serisi)*, 1990, No. 4, s. 94-101.

Rahîmzâde, Sultan Ali Asgar, *Şerh-i Cenghâ ve Târih-i Zîndegânî-yi Şâh İsmâ‘îl-i Evvel*, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1341.

Rahmetî, Muhammed Kâzım, “Ca’fer b. Ali Safevî: halka-i hazf-şode ez târih-i Safevîyân”, *Ferzend-i Herât*, be kûşîş-i Ali Evcebî, Hâne-i Kitâb, Tahran 1395, s. 389-424.

Reid, James J., *Tribalism and Society in Islamic Iran, 1500-1629*, Undena Publications, California 1983.

Rumlu, Hasan Bey, *Ahsenü’l-Tevârîh*, tashîh ve tahşîye: Abdü’l-Hüseyn Nevâî, II. C, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389.

Sarwar, Ghulam, *History of Shah Ismail Safawi*, Muslim University, Aligarh 1939.

Savory, Roger, “The Consolidation of Safavid Power in Persia”, *Der Islam*, Band 41 (1965), p. 71-94.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar (Giovanni Maria Angiolello, Venedikli bir tüccar ve Vincenzo D’Alessandri’nin seyahatnameleri), çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999.

Şeyhü’l-Hukemâî, Emâdeddîn, *Fihrist-i Esnâd-ı Buka-i Şeyh Safyyeddîn-i Erdebîlî*, Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1387.

Tapper, Richard Lionel, “Şahseven”, *TDVİA*, C XXXVIII, Yıl: 2010, s. 295-297.

Taşğın, Ahmet, “Şah İsmail ve Erkâm: Alevî Toplulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci”, *Safevîler ve Şah İsmail*, ed. Ahmet Taşğın, Ali Yaman, Namiq Musalı, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 11-44.

Tebrîzî, Hayâtî, *Târih*, İran Milli Ktp., No. 15776.

Türkman, İskender Bey Münşî, *Târih-i Âlemârâ-yi Abbâsî*, C I, çev. Oktay Efendiyev ve Namiq Musalı, Tahsil Neşriyatı, Bakü 2009.

Woods, John E., *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, The University of Utah Press 1999.

Yıldırım, Rıza, *Aleviliğin Doğuşu: Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasi Temelleri, 1300-1501*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Youssef-Jamâlî, Mohammad Karim, *The Life and Personality of Shāh Ismā'îl I*, Thesis Submitted for the Degree of PhD, University of Edinburgh, 1981.